

A történelmi egyházak és az újprotestáns entitások kapcsolata Magyarországon a 19–20. században¹

Rajki Zoltán

Az újprotestáns entitások megjelenése újabb kihívások elé állította a történelmi egyházakat. A felvilágosodás, valamint az új politikai és tudományos eszmék (például evolucionizmus, bibliakritika) hatására addig elsősorban a hagyományos, keresztény hittől elforduló vagy azt másképp értelmező keresők jelentettek kihívást a történelmi egyházak számára a 19–20. században. Ezek a keresők bár bírálták a hagyományos hitet, mégis névlegesen az egyház szervezeti keretein belül maradtak. Mások a templomi életet vélték kiüresedettnek. Ők sem hagyták azonban el hivatalosan az egyházukat. Sőt a hagyományos vagy az állami anyakönyvezés bevezetéséig (1894) a törvény által előírt szertartásokat tiszteletben tartották, de az istentiszteletek rendszeres látogatását mellőzték.² A kommunista hatalom átvételéig vagy a szocialista szekularizációig a meggyőződéses marxistákon kívül az újprotestáns entitásokhoz csatlakozók (keresők) lépték át elsősorban a felekezeti határokat. A különbséget ott találjuk, hogy az újprotestáns entitásokhoz csatlakozó keresők jelentős része egyházián vallásos volt. Évtizedekkel korábban a protestáns egyházakban az ő kegyességük volt az uralkodó. Tehát az egykori dwellerekből egyházukat elhagyó „seekersek lettek, akik a megjelenő újprotestáns entitások egyik fontos társadalmi bázisát adták a 19–20. században. A történelmi egyházak és a klasszikus újprotestáns entitások bonyolult kapcsolatrendszerét érdemes a korszak társadalomtörténeti és egyháztörténeti jellemzőin túl ezért a „seekers–dwellers” fogalomrendszer mentén is újragondolni, felhasználva a Peter Berger vallási piac megközelítési módját és az egyház–szekta–denomináció–kultusz fogalomrendszert.³

I. A történelmi egyházak és az újprotestáns egyházak kapcsolata 1919 előtt

---

¹ A tanulmány kisebb változtatásokkal megjelent: RAJKI, ZOLTÁN: Relations between the Historically Established Churches and the New Protestant Entities in Hungary in the 19th–20th Centuries. In: Seekers or Dwellers? Social Character of Religion in Hungary. Ed.: Bögre, Zsuzsanna. Washington DC, 2016. 137–166. p.

² Az 1949. évi népszámlás adatai szerint a lakosságnak mindössze 0,1 %-a volt felekezeten kívüli.

³ Felhasznált megközelítési módok: Vallási entitások tipológiai megközelítése: TÖRÖK PÉTER: Magyarországi vallási kalauz. Bp., 2004. 17–39. p.; Robert Wuthnow Religious Dwellers – Religious Seekers tipológiája: WUTHNOW, ROBERT: After Heaven. Spirituality in America Since the 1950s. Berkeley – Los Angeles – London, 1998.; Vallási piac megközelítési módja: BERGER, PETER: The Social Reality of Religion. London, 1967.; A szekta – egyház tipológia teológiai értelmezése: SZIGETI JENŐ: A közös keresztyén tradíció szektás elszíneződései. In: Uő: „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp., 1981. 235–251. p.

Az újprotestáns entitások első hívei az 1848-as forradalom előtt (nazarénusok 1839 nyarán és a baptisták 1846-ban) jelentek meg Magyarországon. Követői kezdetben katolikus, evangélikus és református családból származó Nyugat-Európában járt városi iparos legények voltak, akik külföldön megismerkedve új vallásukkal, hazatérvén hétköznapi munkájuk közben terjesztették új hitüket környezetükben. Néhány tucatnyi Szentírás-olvasó, Isten-kereső emberről volt szó, akik összejöveteleiken Bibliából olvastak és református zsoltárokat énekeltek. Kis létszámuk miatt nem keltették fel sem a történelmi egyházak, sem a hatóságok érdeklődését 1849 előtt. A katolikus családból származó, nazarénus hitre jutó Hencsei Lajos esete azonban rámutat arra, hogy egy korabeli vallási kereső milyen egyházi fogadtatásra számíthatott. Bertalan Ferenc esperesnél feljelentették ugyanis bibliaolvasás miatt. Az esperes, tudomást szerezve új hitéről, magához hívatta, és „sűrűn záporozó szitkait pofonokkal is megtámogatta.”⁴ Egészen más légkörű beszélgetéseket folytatott Gasparich Kilit ferences hitszónokkal, aki barátságosan fogadta. A beszélgetésnek az lett a vége, hogy a felnőtt keresztségben ugyan nem értettek egyet, de sok mindenben azonos nézeteket vallottak. Gasparich pedig a beszámolójában elismerően nyilatkozott Hencsei bibliaismeretéről. „Semmiféle papnak sem tanácsolom, hogy disputációba keveredjék velem, mert úgymint hiába. [...] E szegény fiatal embert és ennek tudományát s rendíthetetlen hitét elkárhoztatnunk nem lehet.”⁵

Az 1848/1849-es szabadságharc leverését követően először a hatóságok foglalkoztak velük, mivel kommunisztikus közösségeknek vélték őket. Hencsei Lajos 1842-ben elkészült hitvallásából és a hatósági jelentésekből kitűnik, hogy identitásuk alapját a történelmi egyházaktól különböző tanításuk és gyakorlatuk adta. Szociológiai és teológiai értelemben is szektárról volt tehát szó. Szerinte a templomba járás ugyanis nem egyeztethető össze a hit megvallása alapján megkeresztelt személy hitével. Az állammal szemben azonban lojális magatartásra szólított fel.⁶ A nazarénusokkal szemben a baptista misszió már „csírájában” magában hordozta a denominációs jelleget. Magyarországi alapítója – Rottmayer János – kezdetől fogva kapcsolatot keresett a protestáns belmissziói mozgalmakkal.⁷ Sőt később a skót misszió küldte 1865-ben bibliaterjesztőnek Kolozsvárra.⁸ Ezt követően több baptista vallású tevékenykedett az ökumenikus beállítottságú, a felekezeti jellegű térítést szigorúan tiltó Brit és Külföldi Bibliatársulatnál kolportőrként.

A nazarénusok és baptisták megjelenése a magyarországi „vallási piac” átalakulásának kezdete is egyben. A reformáció kora óta nem jelent meg új vallási entitás az országban, és a 18. század végét követően az egyes vallási entitások közötti erőviszony sem igen változott. A történelmi egyhá-

⁴ KARDOS LÁSZLÓ – SZIGETI JENŐ: Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok. Bp., 1988. (továbbiakban: KARDOS-SZIGETI, 1988.) 56. p.

⁵ KARDOS-SZIGETI, 1988. 67. p.

⁶ KARDOS-SZIGETI, 1988. 57–59. p.

⁷ MÉSZÁROS KÁLMÁN: A baptista misszió megjelenése. (1846–1873) In: „Krisztusért járva követségben”. Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből. Szerk.: Bereczki Lajos. Bp., 1996. 25. p.

⁸ Uo., 26. p.

zak korábbi térhódítása inkább köthető uralkodói, földesúri vagy magisztrátusi döntéshez, mint a hívek szabad akaratából történő csatlakozásának. A 16–18. században azonban gyakoribbá vált az a jelenség, hogy közösségek, népcsoportok, ellenállva a Habsburg-uralkodók katolizálási vagy vallási unióra való törekvésének, ragaszkodtak ősi hitükhöz. Az egyházak évtizedek vagy akár évszázadok óta hittenjesztő tevékenységet nem végeztek. Híveik az egyházba lényegében beleszületés által kerültek be. Az egyházuk iránti „pénzügyi kötelezettségeiket” is törvényileg írták elő. Az egyházi adót hatósági kényszerrel is beszédhették, ezért a papok/lelkészek nem voltak rákényszerítve a híveik lelkipozására. Az áttéréseket és a egyes vallású házasságokból születendő gyermekek vallását is szigorúan szabályozták. Az esetlegesen „lábukkal szavazó hívek” számára ugyanis az állami anyakönyvezés és polgári esküvő hiányában törvényi előírás volt a formális egyházi szertartások elvégzése.

Érdekes, hogy szervezett módon elsőként az államhatalmi szervek reagáltak a magyar vallási élet új jelenségével kapcsolatban. Az abszolutisztikusan működő államszervezet egy posztfeudalista társadalomban érhető módon igyekezett védeni a vele szorosan egybefonódott egyházak monopolhelyzetét (elsősorban a katolikus és a protestáns egyházakét), és még ilyen kicsiny formában sem tolerálta egy demokratikusan működő, az emberek és a közösség szabad akaratára épülő, látenszen a „szabad vallási piac” elveit valló entitások létét. A hatóság ezért eljárásokat indított ellenük. Letartóztatásokra került sor. Így 1852-ben a nazarénus gyülekezet jelentősebb tagjait börtönbüntetésre ítélték, és hitoktatáson kellett részt venniük. Eredménytelenül, mert a „büntetés végrehajtására” kirendelt pappal szüntelenül vitakoztak, akik meglepve tapasztalták bibliai és dogmatikai jártasságukat.⁹ Az államhatalom 1854-ben ezért a kérdés megoldását az egyházakra bízta, és megoldásként a nép templomi és istentiszteleti oktatását javasolta.¹⁰

Az elhanyagolható létszámuk miatt az 1850-es évek közepéig ritkán kerültek összeütközésbe a történelmi egyházakkal. Az újprotestáns egyházak hitgyakorlata, amely során elvetették a gyermekkeresztiséget, és nem vették igénybe az egyház (ahová csak névlegesen tartoztak) szolgálatát házasságkötéskor és temetéskor, maga után vonta a konfliktusokat a polgári házasság, illetve az állami anyakönyvezés 1894-ben történő bevezetéséig a történelmi egyházakkal és a hatóságokkal. E törvények életbelépéséig eleinte elszórtan, de a nazarénusok és a baptisták számának emelkedésével egyre gyakrabban erőszakosan, a karhatalom igénybe vételével keresztelték meg a történelmi egyházak lelkészei a nazarénus/baptista gyermekeket. Az első általunk ismert összeütközésre 1844-ben került sor Zala megyében.¹¹

A nazarénusok katolikus egyházzal alkotott képét jól tükrözi Pest városi kapitányságnak 1850. április 20-i jelentése, amely szerint a nazarénusok a katolikus hitet hamis vallásnak tartották, és úgy vélték, hogy minden katolikus elkárhozik. Bátran hirdették, hogy a papokra nincs szükség, mert Isten Igéjének magyarozatára Isten Lelke képesít. Azért tartottak – állítá-

⁹ RAJKI ZOLTÁN – SZIGETI JENŐ: Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig. Bp., 2012. (továbbiakban: RAJKI-SZIGETI, 2012.) 50. p.

¹⁰ KARDOS-SZIGETI, 1988. 107. p.

¹¹ KARDOS-SZIGETI, 1988. 80. p.

suk szerint – rendszeres összejöveteleket, hogy „távol tartva magukat a hamis világi barátoktól, szent énekeket énekeljenek és összegyülekezve Istent méltóképpen tiszteljék”.¹² Jó példa erre a nazarénus vezető, Bella József esete, akit egy társával rá akartak beszélni a római katolikus egyházba való visszatérésre. Ő úgy vélte, hogy ez „éppen olyan, mintha a parázna és buja Potifárnét hallanánk rábeszélni Józsefet arra, hogy paráználkodjék vele”.¹³

A nazarénus eszmék az 1850-es évek közepén, a baptista az 1860-as évek végétől jutottak el a parasztsághoz. Egyre többen csatlakoztak hozzájuk a szegényparasztság és az agrárproletariátus sorából. Sikerük titka a bibliás kegyességük mellett az volt, hogy tagjaikat társadalmi rangtól, nemzetiségtől függetlenül testvérként kezelték. A korábbi egyházukban „senkinek” tartott parasztemberek e gyülekezetekben tisztséget tölthettek be.¹⁴

Térhódításuk eltérően érintette a történelmi egyházakat. Adataink szerint 10 ezer reformátusból 34, míg ugyanennyi evangélikusból 38 lett felekezeten kívüli 1895 és 1913 között. Ez az arány a római katolikusoknál 5, míg a görög katolikusoknál 6 fő volt.¹⁵ Így a katolikus egyházat „érintettség hiánya” miatt nem igen foglalkoztatta e probléma 1918 előtt, míg a református és az evangélikus egyház életében élénk visszhangot váltott ki.

A nazarénus és a baptista entitás magyarországi megjelenése idején a történelmi protestáns egyházak belső válsággal küzdöttek. A felvilágosodás hatására a protestáns teológia, igehirdetés és hitgyakorlat átalakult, aminek hatására a templomok kiürültek. A hagyományos puritán gyökerű népi vallásosság a gyülekezeti élet peremére szorult. A presbitériumokba a helyi intelligencia képviselői kerültek. A történelmi protestáns egyházak hagyományosan megélt, bibliás kereszténységet ápoló hívei alkották azon vallásos keresőket, akik a néprajzi szakirodalomban parasztecceciológusok nevezett fraternitas jellegű közösségekben éltek hitéletüket. A hivatalos egyház azonban rossz szemmel nézte tevékenységüket, ezért a hivatalos gyülekezettől való elidegenedésükkel párhuzamosan nőtt a szemükben a velük lényegében azonos kegyességet gyakorló szabadegyházi entitások közösségeinek vonzása.¹⁶ Ennek eredményeként sorra alakultak a nazarénus és a baptista gyülekezetek az országban.

A két felekezet híveinek aktív evangelizációs tevékenysége felborította a magyarországi „vallási piac” addigi monopolisztikus berendezkedését. Az „új piaci szereplők” az amerikai típusú „szabad verseny” módjára végezték tevékenységüket, és lényegében a történelmi egyházak „bibliás keresőit” érték el. Csekély társadalmi befolyással (követőik aránya 1910 körül érhetett el a lakosság 1–2 ezrelékét) rendelkeztek, mégis a történelmi egyházak lelkészeit, közvéleményét ez a kérdés jobban foglalkoztatta, mint a szintén formális tagsággal rendelkező és csak a formális egyházi szertartásokat (gyerekkeresztség, konfirmáció, egyházi esküvő, temetés) a szokások vagy a

¹² KARDOS-SZIGETI, 1988. 81. p.

¹³ KARDOS-SZIGETI, 1988. 87–88. p.

¹⁴ KARDOS-SZIGETI, 1988. 114–115. p.

¹⁵ KARDOS-SZIGETI, 1988. 251–252. p.

¹⁶ SZIGETI JENŐ: A magyarországi szabadegyházi közösségek keletkezése és a protestáns egyházak. In: Uő: „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp., 1981. 16–17. p.

jogi következményei miatt tiszteletben tartó, de vallásukat ténylegesen nem gyakorlók növekvő száma.

A „szekta-veszély” keltette kihívások megoldására kétfajta reagálási mód alakult ki a történelmi protestáns egyházakban.¹⁷ A hivatalos egyház a polemizáló és adminisztratív eszközök igénybevételét sürgette. Ezzel szemben az ökumenikus, belmissziós irányzat a „szekták” megjelenését az egyház belső válságtünetének tartotta. Ellenük való védekezésésként pedig módszereik átvételét javasolta. Jó kapcsolatokat építettek ki a hazai és a külföldi szabadegyházi lelkészekkel. Ezen irányzat képviselői a baptisták vallásszabadsági ügyét is támogatták az országgyűlésben. Jó példa erre Papp (Kovács) Gábor országgyűlési felszólása 1876-ban, aki ellenezte az állami közbeavatkozást, és lényegében a „vallási piac liberalizálását” sürgette. „Az eszméknek apostolai vannak. Meyer Henrik¹⁸ saját meggyőződése szerint igazságot hirdetni jár, és az ő saját meggyőződése szerint igaz vallásnak igyekszik híveket téríteni. Nem a terjesztők térítenek, hanem az eszmék. [...] Aki az igazságot terjeszteni akarja, a tudomány fegyverével, az eszmék harcterére kötelessége lépni. Amikor az eszmék egymás közötti harcában kifejlődik az igazság, mindenki csak nyer általa. Amely egyház érvek ellen nem érvekkel, hanem a hatalomnak elnyomó fegyverével küzd, azon egyház elismeri, hogy nincs igazsága, gyenge.”¹⁹ Ezen irányzat hívei az egyházukban két tűz közé kerültek. Korszerűbb módszereik miatt az egyház vezetése részéről érte őket támadás, míg az erősödő szabadegyházak éppen azokat a hívó embereket integrálták soraikba, akikre a belmissziói módszerek megvalósításánál támaszkodhattak volna.

A belső viták során az állami beavatkozás szorgalmazása mellett egyházi eszközöket is igénybe vettek. Így például 1858-ban a nazarénusok pacséri sikereinek ellensúlyozására evangelizátorokat küldtek a környékre. Sikertelenül, mert a nazarénusok el sem mentek a templomba. Úgy vélték, hogy a papból az ördög beszél.²⁰ Más helyeken azonban a hatósági eszközök igénybevételében bíztak. Így például Hódmezővásárhelyen a református presbitérium a nazarénus misszió megakadályozása érdekében 1863-ban a hatóságnál feljelentette a mozgalom vezető személyiségeit.²¹ Ezt követően elfogták a hittérítőt és két segítőjét. Az intézkedés azonban még inkább elidegenítette magától a református egyházból kiszakadtakat.²² Sőt, a hódmezővásárhelyi nazarénus gyülekezetben a református egyházi elöljárókat kigúnyolták, és a templomot kőkoporsónak csúfolták.²³

A kiegyezést követően a magyar kormányzat a történelmi protestáns egyházaknál rugalmasabb magatartást tanúsított a nazarénus (és baptista) probléma megoldásában. Eötvös József 1868-ban lehetővé tette számukra, hogy a születések és halálozások jegyzésére külön anyakönyvi feljegyzéseket készítsenek. A nazarénusok erre nyitottak voltak. A rendelet végrehajtása azonban ellenállásba ütközött az egyházak részéről. Nem vették tuda-

¹⁷ Uo.

¹⁸ A korszak baptista vezetője Magyarországon.

¹⁹ RAJKI-SZIGETI, 2012. 90. p.

²⁰ KARDOS-SZIGETI, 1988. 115–116. p.

²¹ KARDOS-SZIGETI, 1988. 151. p.

²² KARDOS-SZIGETI, 1988. 224. p.

²³ KARDOS-SZIGETI, 1988. 164. p.

másul ugyanis a törvényileg nem létező, de a társadalomban ténylegesen jelenlévő nazarénusok létezését. Ehhez pedig a helyi hatóságoktól segítséget kaptak. Így tovább folytatódta az erőszakos keresztelések és a pénzbírságok az egyházi temetés mellőzése miatt.²⁴

Az induló szabadegyházakkal kapcsolatos problémák egy része végül 1894-ben megoldódott a polgári házasságkötés és a polgári anyakönyvezetés bevezetésével. Az 1895. évi XLIII. törvénycikk a lelkiismereti szabadság alapelemeinek deklarálásával és a felekezeten kívüliség kategóriájának hallgatólágos bevezetésével lehetővé tette a „másképp gondolkodók” számára a bevett egyházakból való kilépést. A szabadság azonban csak részlegesen valósult meg, mert gyermekeiket valamelyik bevett vagy elismert vallás szerint kellett nevelniük. A társadalmi és politikai rendszer jellegéből fakadóan a vallási piac liberalizációja is felemásra sikeredett. Az állam által el nem ismert vallási entitások, ahová az újprotestáns entitások a baptisták kivételével (őket 1905-ben elismerték) 1945-ig tartoztak, számos nehézséggel küzdöttek. Összejöveteleik megtartása ugyanis a helyi hatóságok jó- és rosszindulatának volt kitéve. E törvényi rendelkezések, illetve a nazarénus és a baptista felekezet missziós tevékenységének csökkenése, valamint integrálódásuk a falu vagy a város életében csökkentette köztük és a történelmi egyházak között meglévő feszültséget.

Az 1890-es évek végén azonban két újprotestáns entitás (adventista és metodista) is elkezdte a működését az országban. A sok hasonlóság ellenére fontos különbséget is tapasztalhatunk az újabb entitások működésében. E két felekezet ugyanis külföldről érkező misszionáriusok, lelkészek Magyarországra történő helyezésével indította el tevékenységét.

Az Egyesült Államok területéről érkező, volgai német származású John Frederick Huenergardt megérkezéssel a korábban maximum vallási „egzotikumot” jelentő adventizmus már konkurenciát jelentett számukra a hozzájuk tartozó vallási keresőkért folytatott küzdelemben. Szociológiai és teológiai értelemben véve az akkori adventizmus „szektás” karakterű missziós tevékenységének központi elemét a más egyházakétól eltérő tanításainak hirdetése alkotta. Ez értelemszerűen dogmatikai vitákat váltott ki.²⁵ A szellemi eszközök mellett a nyugati típusú történelmi egyházak reakciói velük szemben inkább lokális jellegűek voltak. Így például agítottak az adventista igehirdetők, illetve az entitás által kiadott és terjesztett irodalom ellen. Jellemzően hatósági eszközök igénybevételével törekedtek egy-egy településen összejöveteleiket betiltatni, vagy a felekezet missziómunkáit onnan kitiltatni.²⁶

A metodizmus²⁷ magyarországi megjelenése a protestáns antialkoholista Magyar Kékkereszt Egyesülethez köthető. A bácskai Újverbáson lévő kékkeresztesek meghívására Robert Möller utazott közéjük, és három

²⁴ KARDOS-SZIGETI, 1988. 235. p.

²⁵ RAJKI ZOLTÁN: Egy amerikai lelkész magyarországi missziója. John Friedrich Huenergardt élete éskorának adventizmusa. Bp., 2004. (továbbiakban: RAJKI, 2004.) 88. p.

²⁶ RAJKI, 2004. 89. p.

²⁷ A Magyarországi Metodista Egyház történetéről bővebben: Keskeny utak. Tanulmányok a Magyarországi Metodista Egyház történetéről. Szerk.: Lakatos Judit. Bp., 2005.

bácskai településen prédikált. Nemsokára megérkezett a németországi metodista konferenciához a bácskaiak kérvénye, amelyben állandó igehirdetőt kértek. A metodisták magyarországi tevékenységére jellemző volt, hogy kerülték a más felekezetekkel való összeütközést. Sőt jó kapcsolatok kialakítására törekedtek. Azért sem alakult ki a történelmi egyházakkal komolyabb konfliktusuk, mert a metodista egyháznak mindössze pár száz tagja volt az országban, és az első világháborúig csupán Budapesten és a Bácskában tudta megvetni a lábát.

A szektakérdés a katolikus egyház életében nem okozott különösebb problémát. Néhány esetből azonban világosan látszik, hogy „veszély” esetén erős katolikus ellenreakciókra számíthattak a „bibliás keresők” vagy az új hitek misszionáriusai. Óbecsén például a falu plébánosa egy házi összejöveten a nazarénus Fehér János kezéből kiragadta a Károli fordítású Bibliát, eretneknek tartva annak fordítóját. Fehér ekkor elővette a Káldi fordítást, és annak segítségével vitázott a pappal. Más mód nem lévén, a községi elöljáróság segítségével elzárták a fiatal nazarénust.²⁸ A baptista Meyer Henriket és néhány társát 1883. február 2-án asszonyok és suhanok támadták meg Budafokon. Budára érve Meyerék rögtön az alispánhoz mentek, amelynek eredményeként a községi bírót elmozdították, és a háttérből irányító papot pedig figyelmeztetésbe részesítették.²⁹ Egy katolikus–adventista konfliktusról a szocialista beállítottságú *Kassai Munkás* című lap *Az adventisták és a felszentelt vigéc* című írásából tudunk, melyben pozitív színben tüntette fel az adventista misszió antikatolikus vonásait, mert „felvilágosítják a népet a klerikusok káros munkájáról, akik a Bibliát hibás megvilágításba helyezik. Előadásukban szólnak a tévedéseikről és a történelmi gáztetteikről”. A küzdelmet katolikus részről a Volksbund vette fel az adventisták ellen Frisnyák atya vezetésével. Frisnyák az egyik előadásban nyílt vitába bocsátkozott az előadóval volt híveinek „folytonos hurrogása és abcúgolása” ellenére, de nevetségessé tette magát.³⁰

A vesztes háború és az 1918/19-es forradalmak átmenetileg átalakították a magyarországi vallási piac működését. Az 1918 novemberében hatalomra jutó Károlyi-kormány a külkapcsolatainak bővítése, illetve a kedvezőbb békefeltételek kiharcolása érdekében segítséget kért a protestáns egyházak lelkészeitől, amelyben baptista lelkészek is részt vállaltak.³¹ Még az Egyesült Államokba hazatérő adventista John Huenergardt is diplomáciai küldetést teljesített több protestáns lelkész, köztük Kovács István a protestáns ügyek kormánybiztosa kérésére.³² Természetesen a protestáns lelkészek egy része nem örült annak, hogy nem használhatták fel a hatóságot az újprotestáns „hittérítők” ellen.³³

²⁸ KARDOS-SZIGETI, 1988. 138–139. p.

²⁹ KOVÁCS GÉZA: A baptista misszió kibontakozása Magyarországon. (1873–1894) In: „Krisztusért járva követségben”. Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből. Szerk.: Bereczki Lajos. Bp., 1996. 60–61. p.

³⁰ RAJKI, 2004. 69. p.

³¹ RAJKI-SZIGETI, 2012. 155–157. p.

³² RAJKI, 2004. 125–126. p.

³³ SZIGETI JENŐ: A református egyház kapcsolatai a protestáns kis egyházakkal a két világháború között. In: Uó: „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a

II. A Horthy-korszakban

A Horthy-korszak első évtizedét a konzervatív-liberális nagybirtokos-nagytőkés elitjének restaurációs jellegű hatalomgyakorlása jellemezte, amelyet az 1930-as években a jobboldali radikalizmus követett. A király nélküli királyságban az Európa-szerte kialakult parlamentáris demokrácia helyett ún. irányított demokrácia működött, amelynek eredményeként az összlakosságnak kevesebb, mint 30 %-a rendelkezett választójoggal.³⁴

Az új hatalom egyházpolitikai téren a dualizmus korának egyházpolitikáját kívánta követni, de szakított annak liberálisabb értelmezésével. Így az államhatalom kezdeményezésére kezdődtek meg a lépések a újprotestáns entitások visszaszorítására. Működésüket „közrendészeti ellenőrzés” alá vonták, és ügyükben a Belügyminisztérium intézkedett. Éppúgy a VKF-2 foglalkozott velük, mint az illegális kommunista mozgalommal. A közérkölcenség sérelmének tartotta, ha híveket szereznek, és ezzel a „felekezeti békét” veszélyeztetik. Ennek ellenére a már korábban működő szabadegyházak létszáma tovább növekedett. Sőt újabb újprotestáns entitások jelentek meg, mint például a pünkösdi mozgalmak. Létszámbeli növekedésük ütemét jól tükrözi, hogy például az adventisták száma 611 főről (1920) 3608 főre (1945) emelkedett. Új híveik többsége a történelmi egyházakból érkezett. A hozzájuk csatlakozók mindössze 4–10 %-a származott adventista családból. Legnagyobb arányban a katolikus egyházból érkeztek (kb. 35–42 %), de a történelmi protestáns egyházak vesztesége jóval meghaladta a társadalomban betöltött súlyukat (reformátusok: 32–38 %, evangélikusok 8–15 %). A korábbiakhoz hasonlóan az újprotestáns entitások ekkoriban egységesen bíralták a katolikus egyház hit és politikai gyakorlatát. Találhatunk körükben szociológiai és teológiai értelemben véve denominációs (metodisták, baptisták, Údvhadserg, Keresztyén Testvérgyülekezet), illetve inkább szektás orientációjú (adventista, pünkösdi, nazarénus, Jehova Tanúi) entitásokat.³⁵

A dualizmus korától eltérően a Horthy-korszakban az állami szervek kezdeményezték a szekta-kérdés „megoldását”. Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1921 decemberében a történelmi egyházakhoz írt levelében kívánt tájékozódni a kiségyházak hitelesítési törekvéseiről, illetve a történelmi egyházak nézete iránt érdeklődött.³⁶ Utódja Klebelsberg Kunó kérte a bevett egyházak vezetőit, hogy figyeljék a „szekták” tevékenységét. A „szektakérdés” megoldásában azonban a hitéleti tevékenységet és a lelkipozíciók intenzívebbé tételét tartotta fontosnak.³⁷

A korábbiaktól eltérően a Horthy-korszakban a katolikus egyház is érdeklődést tanúsított a probléma iránt. Hanauer Á. István váci püspök 1921-ben a hitoktatás hézagosságát és a paphiányt tette felelőssé a kialakult helyzetért, amelyhez állami segítséget igényelt. A római katolikus püspöki

magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp., 1981. (továbbiakban: SZIGETI, 1981.) 152. p.

³⁴ ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Bp., 2003. 153–154., 223. p.

³⁵ RAJKI ZOLTÁN: Az adventista misszió társadalmi bázisának alakulása Magyarországon 1945 és 1989 között. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 2. sz. 69–85. p.

³⁶ FAZEKAS CSABA: Kiségyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Bp., 1996. (továbbiakban: FAZEKAS, 1996.) 19. p.

³⁷ FAZEKAS, 1996. 22. p.

kar 1922. márciusi ülésén is szóba került a szekták erősödésének kérdése. A püspökök a lelkipásztorokat és a közhatóságokat éberségre, fölvilágosító munkára és a visszaélések elfojtására szólították fel. A következő évben már kiterjedt levelezést folytattak a kisegyházak visszaszorításával kapcsolatban a kultuszminisztériummal. Az 1925. márciusi püspökkari határozatban már a hatósági eszközök alkalmazása mellett a közvéleményt szélesebb körben kívánták mozgósítani. A Szent István Társulatnak és egyéb katolikus kiadványállalatoknak előírták a szekták elleni iratok publikálását népies írásmódban. Emellett főpásztori körlevelek, prédikációk és egyesületi beszédek alakjában kívánták küzdeni a szekták ellen.³⁸ Az 1920-as évek közepén pedig Csernoch János esztergomi érsek kérte az állami szervek beavatkozását a „szektárius propaganda” megakadályozására, a vándorprédikátorok szigorú kezelésére, a gyűlések betiltására, vagy legalábbis kemény ellenőrzésére.³⁹

Prohászka Ottokár körleveléből kitűnik, hogy a szociológiai értelemben is egyházként működő korabeli magyar katolicizmus ellenezte a vallásszabadság amerikai típusú liberális („szabad piaci”) értelmezését és a vallási pluralizmus gondolatát. Bírálta azokat, akik Magyarországon „az anyaszentegyháztól különválva, kis gyülekezeteket alkotnak, s ott az Evangéliumot saját kedvük szerint magyarázzák. [...] Vannak, kik amerikai pénzzel győzik, s tejet s ruhát osztogatnak s árvaházakat tartanak fenn, ami szép dolog volna, ha az amerikai pénzzel az amerikai hóbortokat nem hoznák magukkal, s nem szándékoznának híveinket hitüktől megfosztani.” A kisegyházakban egyetlen ellenséget látott, amelyeknek legfőbb célja a katolikusok hitüktől való megfosztása.⁴⁰

A püspöki kar határozata nyomán a kor neves publicisztája, Nyisztor Zoltán 1925 és 1928 között több írásában propagálta a kor legfontosabb kisegyházaival (baptisták, adventisták, jehovisták, nazarénusok, Üdvhadserég) kapcsolatos katolikus álláspontot. A „szektaveszélyt” a tragikus magyar sorsra, a Nyugat negatív erkölcsi, kulturális, ideológiai hatására vezette vissza. Különösen a protestantizmust tette felelőssé a szekták létrejöttében azzal, hogy lehetőséget adott az emberek számára a szabad bibliaértelmezésre. Megállapította, hogy Magyarországon a háború, a nyomor, a szenvedés, a munkanélküliség, illetve az újdonság varázsa is közrejátszhatott a terjedésükben. Sőt a korabeli – téves – közfelfogást, a „dollár” varázsát is a szektarianizmus terjedésének az okaként említette meg. A katolikusoknak azonban – szerinte – az okoktól függetlenül védekezniük kell, mielőtt a „szekta-veszedelem” fenyegetővé nem válik.⁴¹ A katolikus egyházi sajtó is foglalkozott a kisegyházakkal. Az óbudai egyházközség lapjában például „báránybőrbe bújtatott farkasokként” ábrázolták a közelükben, a Margit körüton lévő adventista gyülekezetet. Aki pedig a figyelmeztetés dacára elmegy oda, Isten és saját lelke ellen súlyosan vétkezik a lap szerint.⁴²

³⁸ FAZEKAS, 1996. 22–23. p.

³⁹ FAZEKAS, 1996. 47. p.

⁴⁰ FAZEKAS, 1996. 46–47. p.

⁴¹ NYISZTOR ZOLTÁN: A szekták Magyarországon. Bp., 1925.

⁴² FAZEKAS, 1996. 51. p.

Az 1930-as években a katolikusok kevesebb figyelmet szenteltek a szekta-kérdésnek, amely nem jelentett véleményváltozást. A katolikus egyház illetékesei ugyanis továbbra is figyelemmel kísérték a kisegyházak terjedését. Így például Hanauer Á. István váci püspök megbízottaival figyeltette a „baptista (pedig törvényesen elismert felekezet volt) szervezkedést” Ladánybenében. Arra kérte az államtitkárt, hogy utasítsa Ladánybene előjáróságát, hogy tagadja meg tőlük a letelepedési engedélyt”.⁴³

Az evangélikusok kisegyházakkal kapcsolatos magatartása a húszas években hasonlított a katolikusokéhoz. A vallási téren kivívott pozíciójukat inkább a hatósági szervek segítségével kívánták megőrizni, mint hitvédelmi eszközökkel. Az evangélikus egyház egyetemes közgyűlése 1926 novemberében a római katolikus püspöki karhoz hasonlóan arra szólította fel lelkészeit, hogy a szószékről hívják fel híveik figyelmét a „szekták” tevékenységére. Ellensúlyozásuk érdekében a lelkészek maguk is foglalkozzanak a Biblia s egyéb vallásos iratok terjesztésével. Szükség esetén azonban forduljanak a hatóságokhoz.⁴⁴ Az evangélikus vélemény az 1930-as években annyiban módosult, hogy az erőteljes állami beavatkozást szorgalmazó magatartásuk a harmincas években kiegészült a reformátusoknál megfigyelhető hitvédelmi szempontokkal.⁴⁵

A református egyház kezdetben toleránsabb véleményt hangoztatott. A Klebelsberghez 1923-ban írt válaszlevelükben elismerték, hogy a metódistáknak és az adventistáknak nincsenek államellenes céljai. Sőt szociális tevékenységük példaképpül szolgálhat. A szektakérdésbe való állami beavatkozást célszerűtlennek vélték addig, amíg e közösségek nem kerülnek összeütközésbe az ország törvényeivel és a közérkölcsiséggel. Az ellenük való harcot ekkor még inkább egyházi eszközökkel kívánták megoldani. Az egyházon belüli hangulat 1926-ra megváltozott. A debreceni lelkészkepző intézet 1926-ban az adventistákkal kapcsolatosan kijelentette, hogy szerintük inkább egy meglévő túrt, bevett vagy törvényesen elismert keresztyén egyházban kellene működniük a jövőben. A reformátusok 1927. évi újabb javaslatukban továbbra is szellemi és erkölcsi téren vívandó egyházi kötelességnek tartották a szekták elleni harcot, de már támogatták a rendőri ellenőrzést és fellépést is. Fontosnak tartották azonban a vallásszabadságot biztosító országos törvény figyelembe vételét. Erélyes fellépésre szerintük akkor van szükség, ha a szektás iratterjesztés bizonyítottan államellenes, vagy ütközik a közérkölcsiséggel. A református vezetők egyébként helyi szinten is gyakran fordultak az állami hatóságokhoz.⁴⁶

Makkai Sándor 1923-ban megjelenő vallásfilozófiai tanulmányában külön fejezetet szentelt a szektakérdésnek. Negatívumokkal ruházta fel a szektát, amely fejlődés-, kultúra- és egyházellenes, műveletlen, tudatlan és törvényellenes. Vadhajtásnak tartotta, amelyet ki kell irtani. A szektaellenes harc legfontosabb elemének a reformátusság „történeti öntudaton sarkalló, lobogó személyes vallásosságának felkeltését” nevezte.⁴⁷ Csikesz

⁴³ FAZEKAS, 1996. 102-106. p.

⁴⁴ FAZEKAS, 1996. 65-67. p.

⁴⁵ FAZEKAS, 1996. 116-117. p.

⁴⁶ FAZEKAS, 1996. 54-60. p.

⁴⁷ FAZEKAS, 1996. 60. p.

Sándor olyan kihívásnak tartotta a szektát, amely az egyházat belső megújulásra, belső reformációra készíti.⁴⁸

A református egyház az 1930-as években nagy érdeklődéssel figyelte a szekta-kérdés alakulását, de továbbra is döntően egyházi ügyként kezelte. Az egyházi sajtóban megjelent teológiai írások kizárólag a hitvédelem eszközeit tartották alkalmazhatónak, de a nem nyilvánosságnak szánt dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy a református egyház egyes vezetői egyre inkább az állammal (pontosabban a rendfenntartó erővel) való szoros együttműködés alternatíváját választották. Az 1933-ban tartott sárospataki lelkesértekezlet előadásainak anyagát írásban is kiadták. Külföldről pénzelt és behurcolt betegségnek tartották a szabadegyházakat. A könyv baptistákról szóló tanulmányára Somogyi Imre reagált, aki tarthatatlannak vélte azt az állítást, miszerint e kis protestáns egyházak szekták volnának. Ennek ellenére megjegyezte, hogy a füzetben foglalt bántó kitételek dacára sem viseltetnek a baptisták ellenségesen a református egyházzal szemben. Biztosította olvasóit aziránt, hogy a baptisták a református vallásfelekezeteit továbbra is tiszteletbe tartják, és szellemi értékeit elismerik.⁴⁹

A történelmi egyházak esetében közös vonásként figyelhető meg a mindennapi élet szintjén, hogy az áttért híveket saját felekezetük szempontjából elveszett embernek, gyakran „halottnak” tekintették. Katolikus és református papok, lelkészek egy hívük valamelyik kisegyházhoz történő csatlakozása esetén „egyházuk temetéséről” beszéltek, és az egész falu figyelmét felhívták a történetekre.⁵⁰

A szabadegyházi közösségek eltérően viszonyultak a történelmi egyházakhoz. Hitelevi okok miatt egységesen elzárkóztak a római katolikus egyháztól. A protestáns egyházakhoz azonban különbözőképpen viszonyultak. A denominációs orientációjú baptista, metodista egyház és a Keresztény Testvérgyülekezet nyitott volt a felekezetközi párbeszédre. Így híveik a budapesti Aliansz imahéten 1921-ben együtt imádkoztak a reformátusokkal. Sőt ebben az évben a már említett egyházak negyedévente Aliansz összejöveteleket tartottak.⁵¹ A történelmi protestáns egyházak és az újprotestáns entitások együttműködésében előremutató kezdeményezésnek bizonyult, hogy az Evangéliumi Szövetség magyarországi munkájában 1927-től egyre nagyobb súllyal vettek részt a szabadegyházi entitások. Az 1936-ban megalakuló Magyar Evangéliumi Szövetség választmányában jelentős helyet kaptak a baptista és metodista lelképásztorok. Az 1937. november 19-én elfogadott alapszabály szerint az egyesület célja többek között az volt, hogy védelmezze a vallásszabadságot, és mindent megtegyen a vallásüldözés megakadályozásáért.⁵² E szabadegyházi entitások ökumenikus beállítottságát tükrözi Blake metodista püspök 1925-ben a felekezet Évi Konferenciájának megnyitására mondott köszöntője: „Isten nem methodista,

⁴⁸ FAZEKAS, 1996. 61. p.

⁴⁹ SZIGETI, 1981. 161–162. p.

⁵⁰ FAZEKAS, 1996. 64–65. p.

⁵¹ KHALED A. LÁSZLÓ: A magyarországi metodizmus története 1920 és 1948 között. Egy vallási alternatíva esélyei Trianontól a fordulat évéig. Pécs, 2011. (Kézirat. PhD-disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.) (továbbiakban: KHALED, 2011.) 131. p.

⁵² RAJKI-SZIGETI, 2012. 215–216. p.

nem katolikus, nem református, nem evangélikus vagy baptista, hanem mindenkinek szerető atyja akar lenni.”⁵³ Természetesen e felekezetek terjeszkedése azonban konfliktusforrást is jelentett.

Az ebben az időszakban szektás orientációjú szabadegyházi entitások, mint a nazarénus, adventista vagy a pümkösi mozgalmak eltérően viselkedtek. A nazarénus gyülekezetek minden más vallási entitástól elzárkózva működtek. Missziós lendületük megakadt, ezért mivel nem veszélyeztették a történelmi egyházak pozícióját, lényeges konfliktus nem alakult ki közöttük. Az adventista misszió jellegét tekintve továbbra is a többi egyháztól eltérő tanításának propagálására helyezte a hangsúlyt. Különösen a katolikus egyház tanítását bírálta. A felekezet vezetői, lelkészei az ökumenikus és az aliansz rendezvényeken nem vettek részt, de a második világháború éveiben a vallásszabadsági kérdésekben nyitottak voltak a többi kiségyház, illetve a történelmi protestáns egyházak egyes vezető személyiségei felé. A pümkösi mozgalmak ekkor még az ún. karizmatikus ajándékok jelentőségének túlhangsúlyozása miatt a történelmi egyházakkal és a hitelesítő tevékenységük következtében érintett szabadegyházi közösségekkel is konfliktusba kerültek. Változást esetükben is a második világháborús betiltás hozott.

A második világháború éveiben nem csak a politikai és a társadalmi életben indult el az ország autokratikus irányba, hanem vallási téren is hasonló tendenciákat figyelhetünk meg. Az államhatalom adminisztratív eszközökkel próbálta meg kiszorítani a kiségyházakat. Az 1939. december 2-án kiadott belügyminiszteri rendelet a honvédelem érdekei veszélyeztetésének vádjával tiltotta be a neki nem tetsző entitásokat (nazarénusokat, adventistákat, Jehova Tanúit, Istengyülekezeteket és a pümkösiakat). Annak ellenére, hogy közülük csak a nazarénusok és a Jehova Tanúi tiltották a fegyverviselést. Később újabb entitások is hasonló sorsra jutottak.

A belügyminiszteri rendelettel Ravasz László református püspök nem értett egyet, és az 1939 előtti állapotok visszaállítását szorgalmazta. Ravasznak jelentős szerepe volt emellett az adventisták tevékenységének újraengedélyezésében, és támogatta az Üdvhadsereg betiltásának feloldását is, mivel mindkét felekezet jelentős angolszász kapcsolatokkal rendelkezett. Ellenezte azonban, hogy a diszkriminált közösségek a református egyház keretében kapjanak legális gyülekezési lehetőséget. Az evangélikus egyház a pümkösiakkal került kapcsolatba ez ügyben. A pümkösiak végül az evangélikus egyház bányai egyházkerületével tudtak megegyezni. Az evangélikusok – kihasználva a törvény által biztosított monopóliumukat – a csatlakozás érdekében a teljes integrációra tartottak igényt. A pümkösiak természetesen nem kívánták hitelveiket feladni, csak lehetőséget akartak kapni a nyugodt gyülekezésre. Az evangélikus vezetők is tisztában lehettek ezzel, de a „szekta” „megszelídítésében reménykedhettek”. A megegyezés azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A vidéki evangélikus gyülekezetek többsége ugyanis nem azonosult a megállapodással.⁵⁴

⁵³ KHALED, 2011. 134–135. p.

⁵⁴ RAJKI-SZIGETI, 2012. 198–199., 202–203. p.

III. A második világháború után

III.1. 1945 és 1949 között

Az 1944 végén, 1945 elején tapasztalható politikai változások eltérő módon érintették a magyarországi egyházakat. A történelmi egyházak politikai és társadalmi pozíciói gyengültek, míg az újprotestáns entitások számára lehetővé vált a közjogi helyzetükért való küzdelem. Ennek érdekében 1944-ben létrehozták az érdekvédelmi szervezetüket, a Magyarországi Szabadegyházak Szövetségét (MSZSZ, 1951-től Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa /SZET/). Kezdetben ugyanis úgy látszott, hogy az ország demokratikus irányban fejlődik tovább, és akár egy amerikai típusú „vallási piac” jön létre.

A MSZSZ az egyházpolitikai elképzeléseit az 1945-ben kiadott *Szabad államban, szabad egyházak* című emlékiratban foglalta össze. A címből kitűnik, hogy az állam és az egyházak viszonyát illetően a történelmi egyházakétól gyökeresen eltérő nézetet vallottak, és azok előjogainak megszüntetésén fáradoztak. Szerintük az új vallási törvénynek az állam és az egyház szétválasztásán kell nyugodnia. Eszerint a polgári ügyekben mindenki engedelmeskedik az államhatalomnak, de az minden lakos számára biztosítja a vallás szabad gyakorlását és a hitének terjesztéséhez való jogot. A hatóságok pedig nem rendelkeznek azzal a joggal, hogy lelkiismereti kérdésekbe beleszóljanak. Követelték továbbá, hogy egyes egyházak ne szólhassanak bele az állam életébe, illetve, hogy az állami hatóságok ne szolgálják ki egyes felekezetek lelkészeinek érdekeit. Szűnjön meg továbbá annak a lehetősége, hogy tisztán vallási okok miatt hatósági közbelépéssel zaklatnak, bántalmaznak embereket. Ellenezték az egyházak államsegélyből történő támogatását.⁵⁵

A hatalomra jutott politikai erők egyházpolitikai céljai megegyeztek a szabadegyházak legfontosabb követeléseivel. A baloldal átmenetileg szövetségest látott bennük a politikai katolicizmus (valamint a többi történelmi egyház) elleni küzdelemben. Az MSZSZ szintén ellenezte a kötelező hitoktatást, mert szerinte az evangélium értelmében senkit sem lehet kényszeríteni a vallástanulásra. A fakultatív hitoktatás bevezetésével párhuzamosan szorgalmazta, hogy a szabadegyházi szülők maguk dönthessenek gyermekeik hitoktatása felől.⁵⁶

Az 1940-es évek második felében a vallásszabadságot kihasználva az újprotestáns entitások egy része aktív missziós tevékenységbe kezdett, amely létszámnövekedést eredményezett. Az adventisták taglétszáma például néhány év alatt 70 %-kal emelkedett (3608 főről 6107 főre). Esetükben a hozzájuk csatlakozók legalább 80 %-a nem adventista háttérből érkezett. Az új tagok közel fele (44 %) református, míg egyharmaduk (kb. 30–38 %) római katolikus, és kb. 7 % evangélikus volt. Evangélizációjuk jellege a korábbiakhoz képest nem változott, ami védekezésre készítette a történelmi egyházakat. Utóbbiak ekkor már államhatalmi eszközöket nem vehettek igénybe ellenük. Sőt a baloldal megerősödésével a közvélemény jelentős része ellenük fordult. A történelmi egyházak energiájának jelentős részét ráadásul lekötötte az új politikai rendszer által okozott változásokhoz való igazodás. Lehetőségeihez mérten azonban védeni próbálták ko-

⁵⁵ RAJKI-SZIGETI, 2012. 218–221. p.

⁵⁶ RAJKI-SZIGETI, 2012. 222. p.

rábban megszerzett „piaci pozícióikat”. Így a katolikus *Új Ember* című folyóirat az 1948-ban megjelenő *Van-e szektaveszély?* című cikkében a szabadegyházak társadalmi hatását ecsetelte, és az ellenük való védekezés lehetőségeit vázolta. Vető Lajos evangélikus püspök egyik nyilatkozatában aggodalommal figyelte az egyházában mind jobban erősödő adventista és metodista szellemiséget. Ezentúl jelentek meg olyan újságcikkek, könyvek is, amelyek külön foglalkoztak egyes vallásfelekezetekkel. Így a református és az evangélikus vezetők a politikai adventizmus ellen cikkeztek, amelynek jelentése Bereczky Albert értelmezésében nem más, mint politikai nyelven a reakció, illetve a Biblia nyelvén a hitetlenség.⁵⁷

A református egyházzal való kapcsolatuk rendezéséhez hozzájárult a történelmi egyházak egyes köreinek véleményváltozása a korábban lenézett kisegyházakkal kapcsolatban. Az Országos Református Szabad Tanács 1946. június 14–15-i ülésén bűnbánatot tartott a kisebb protestáns egyházak és közösségek irányában tanúsított szeretetlen és elzárkózó magatartásért, részvétlenségért és az elkövetett bántásokért.⁵⁸

III.2. A kommunista diktatúra évtizedeiben

1950 nyarán azonban kiderült, hogy az újprotestáns entitások csaknem ugyanazt kapták jutalomul, amit a történelmi egyházak büntetésként. Elvileg megtörtént az állam és az egyház szétválasztása, de lényegében államosították az egyházakat. Az egyházi életet a gyülekezet/templom négy falai közé szorították, és a vallási entitásokat kiszorították a társadalmi szféra jelentős részéből, vagy csupán reprezentatív szerepet tölthettek be. A templomi/gyülekezeti hitéletet, valamint az egyházak kül- és belkapcsolatát állami, illetve egyházi eszközökön keresztül ellenőrizték és manipulálták. Lelkészeiknek és a csekély publikációs termékeiknek pedig a szocialista evangéliummal megegyező üzeneteket kellett átadniuk. Az egykori bevett egyházak nem csupán korábbi kiváltságaikat, illetve intézményeinek többségét veszítették el, hanem a korábbi szektaveszély helyett annál egy sokkal veszélyesebb ellenféllel találták magukat szembe, a kommunista ideológiával, vagy más néven a tudományos szocializmussal. A hatalomra jutó pártállam a vallások és eszmék piacát is a saját maga részére kívánta monopolizálni. A Rákosi-korszakban az „új vallási erő” még ha nem is tiltotta be az egyházakat, de adminisztratív lehetőségeit felhasználva konkurenciájának gyors megszüntetésére törekedett. A Kádár-korszakban a pártállam vezetői már érzékelték, hogy a hagyományos vallások társadalmi jelenlétével hosszú távon számolniuk kell. Az ún. „egyházi reakcióval” szemben ezért adminisztratív eszközökkel léptek fel, de a vallásos világnézettel szemben eszmei szinten folytattak harcot. A feltételek azonban egyenlőtlenek voltak. Amíg az állampárt („államegyház”)⁵⁹ minden lehetséges fórumon (oktatás, média stb.) hirdethette eszméit, és támadhatta a vallásos világnézetet, addig az egyházak csak korlátozott eszközrendszerrel védhették nézeteiket. Sőt az

⁵⁷ RAJKI-SZIGETI, 2012. 234. p.

⁵⁸ SZIGETI JENŐ: A kisebb magyarországi egyházak. In: A magyar protestantizmus, 1918–1948. Tanulmányok. Bp., 1987. 252. p.

⁵⁹ Vallásszociológiai értelemben akár „államegyházként” is tekinthetjük az MDP-t, illetve az MSZMP-t, ha a kommunizmust vallásként (pszeudóvallás) értelmezzük.

állampárt a formális egyházi szertartások visszaszorítása érdekében új társadalmi szokásokat (névadó ünnepség, társadalmi temetés stb.) vezetett be. Az 1960-as és 1970-es évekbeli szocialista szekularizáció révén az egyházak elvesztették híveik jelentős részét. Az egyházasan vallások aránya 10 % körüli értékre csökkent. A lakosság többsége ugyanis megelégedett a formális szertartások (kereszttség, konfirmáció, esküvő, temetés) elvégzésével, de ezeknek száma is visszaesett. Az állampárt „államegyházi” attitűdjét az 1970-es vagy 1980-as években kezdte el ténylegesen feladni, és a keresztény-marxista párbeszéd elindításával lassan „denominációs” karakter irányába indult. A kommunista korszak évtizedeiben vallásosnak lenni egyértelműen hátrányt jelentett az élet minden területén. A történelmi egyházak a szocialistának mondott társadalomban elvesztették a szociológiai értelemben vett egyházi jellegüket, és szintén denominációs irányba fejlődtek tovább.

Az újprotestáns entitások az országban legálisan működtek, de hitéleti és missziós lehetőségei a történelmi egyházakéhoz hasonlóan a minimálisra szorultak. A pártállam egyházpolitikailag nem kívánta, hogy a protestáns egyházak tiszta evangéliumot hallgatni kívánó tömege hozzájuk csapódjon. Az államhatalom a szabadegyházakat nem csupán államosította, hanem egyházasításukra törekedett. Ez nem csupán centralizált(abb) és átlátható(bb) egyházszerkezetet jelentett, hanem a szociológiai és teológiai értelemben vett szektás karakterű entitások életében az ún. megkülönböztető tanítások hátrébb szorultak és az összkeresztény karakterük erősödött. A szervezeti, liturgiai és dogmatikai intézményesedésen keresztülment közösségek elveszítették mozgalmi karakterüket, ami a taglétszámvesztéshez vagy taglétszámuk stagnálásához vezetett. Híveik nagy részét is már belülről nyerték. A Hetednap Adventista Egyház esetében például 1945 és 1950 között az egyházhöz csatlakozóknak csupán 18 %-a érkezett adventista családból. Ez az arány 1965 és 1983 között meghaladta a 60 %-ot.

A vallási élet piaci szereplőinek a helyzete 1950 után lényegesen megváltozott. Reprezentatív a történelmi egyházak vezetői rangosabbnak számítottak, de az állampárt tudatos politikával az 1960-as évektől kezdve a kisegyházakat, illetve azoknak vezetőit, elsősorban a SZET elnökét, a történelmi egyházak vezetőivel egyenrangú félként kezelte. Az államhatalom bár nem tolerálta az alulról jövő ökumenikus tevékenységet, de az általa eszközként felhasznált felekezetközi szervezetek működését engedélyezte. Már 1954-ben tárgyalások indultak el a SZET és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (MEÖT) között az együttműködés kiszélesítésére. A MEÖT munkájában a baptisták 1957-től, míg a metodisták 1943-tól vettek részt, de a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa (SZET) is szerepet vállalt a szervezet életében. Így a SZET közreműködött a *Hungarian Church Press* szerkesztésében vagy a Keresztény Békekonferencia munkájában, illetve a Magyar Bibliatanács tevékenységében továbbra is megtalálhatóak voltak a képviselői. A SZET hivatalosan 1965-ben csatlakozott a MEÖT-höz. A MEÖT tagság révén a *Theologiai Szemle* tevékenységében is aktív szerepet tölthettek be a szabadegyházi teológusok. Nemzetközi téren pedig jelen voltak a szabadegyházak képviselői is a protestáns küldöttek között az Egyházak Világtanácsának programjain. A kiegyensúlyozott kapcsolat

eredményeként a szabadegyházak nem tekintették missziójuk célcsoportjának a református és az evangélikus egyház híveit. A protestáns egyházak vezetői pedig pozitív nyilatkozatokat tettek róluk az állami vezetők előtt.⁶⁰

A közös elnyomatás élménye és a közös egyházpolitikumban (például egyházi béketevékenység, KBK, HNF) való részvétel is közelebb hozta egymáshoz a feleket. Történelmi, dogmatikai és egyházpolitikai okok miatt az újprotestáns entitásoknak elsősorban a történelmi protestáns egyházakkal fejlődött a kapcsolatuk, de a katolikus egyházhoz való viszonyuk is javult. Utóbbiakkal kapcsolatban elmondhatjuk, hogy fokozatosan csökkent a két fél között a korábban tapasztalt ellenségeskedés. Sőt az 1970-es évek második felében már egy-egy szabadegyházi rendezvény (koncert) katolikus templomban is megrendezésre kerülhetett, illetve az 1980-as években egy adventista hallgató a budapesti központi szemináriumában doktorálhatott.

A történelmi protestáns egyházakkal leginkább a lelkészképzés területén alakult ki szorosabb kapcsolat. Első eredményként az adventista egyházhoz tartozó Szigeti Jenő és Vankó Zsuzsanna kapott lehetőséget, hogy az evangélikus teológián tanulhasson.⁶¹ Ezt követően pedig a Magyarországi Baptista Egyház Teológiai Szemináriumában, valamint a SZET Lelkészképző Intézetében kiemelkedő tanulmányi eredményt elért hallgatók 1972-ben a református teológiai akadémián, majd 1980-tól az evangélikus teológiai akadémián szerezhettek egyetemi szintű diplomát. Sőt 1976-tól akár le is doktorálhattak. Az együttműködést a protestáns egyházak azért tartották hasznosnak, mert ezáltal befolyásolhatták a kisegyházak lelkészképzését gyengítve missziós tevékenységük rájuk veszélyes élet.⁶² Helyi szinten is normalizálódtak a kapcsolatok. Így például a gyöngyösi adventista gyülekezet számára a református egyház biztosított átmenetileg összejövetele lehetőséget, vagy 1984-ben a balatonkenesei és a várpalotai református templomban a nemesvámosi – veszprémi összevont kórus szolgált egyházzenei áhítat keretében.⁶³

Természetesen átmeneti érdekellentétek is előfordulhattak. Így Billy Graham 1977. évi magyarországi látogatásának hírére a magyarországi református és az evangélikus egyház vezetői az amerikai evangélizátor politikai múltja és evangélizációs módszerei miatt fenntartással fogadták. Az ÁEH nyomására végül találkoztak a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa tagegyházainak vezetői Billy Grahammal, de dr. Bartha Tibor református püspök már nem bocsátotta rendelkezésére a debreceni Nagyteplomot. A nagy protestáns egyházak pietista beállítottságú hívei azonban nagy érdeklődéssel várták magyarországi szolgálatát. Később 1980-ban a Debreceni Református Teológiai Akadémia – Bartha Tibor reformá-

⁶⁰ RAJKI-SZIGETI, 2012. 294–295. p.

⁶¹ RAJKI ZOLTÁN: A H. N. Adventista Egyház története 1945 és 1989 között Magyarországon. Bp., 2003. (továbbiakban: RAJKI, 2003.) 88. p.

⁶² RAJKI-SZIGETI, 2012. 302. p.

⁶³ RAJKI, 2003. 160. p.

tus püspök kezdeményezésére – 1981-ben Billy Grahamnek díszdoktori címet adományozott.⁶⁴

Valószínű, hogy átmeneti feszültséget okozott az is, hogy a szabad-egyházi közösségek befogadták a hozzájuk hasonló kegyességű protestáns egyházakból kivált csoportosulások (vallásos keresők) némelyikét, mint például a Sréter Ferenc vezette evangélikus egyházból kivált csoportot a metodista egyház, vagy a Bereczki Sándor vezette reformátusoktól kiszakadt karizmatikus közösséget az Evangéliumi Pünkösdi Közösség integrálta.⁶⁵

IV. Kitekintés a rendszerváltozás után

A történelmi egyházak és az újprotestáns entitások kapcsolatának rendszerváltozás utáni szakaszának a feldolgozására történelmi távlat hiányában nem vállalkozhatunk. Néhány jellemző folyamatra azonban rámutathatunk.

A kommunista rezsim bukása átalakította a magyarországi vallási piacot. A „korábbi államvallás” a tudományos szocializmus marginalizálódott. Vallási-ideológiai téren pedig lényegében az amerikai típusú „szabadpiaci” verseny jött létre,⁶⁶ amelynek eredményeként számtalan keresztény és nem keresztény vallási entitás jelent meg Magyarországon. A történelmi egyházak a pártállami időszakhoz képest az intézményhálózat terén lényegesen erősödtek (iskola-, karitatív, illetve tömegmédiái intézmények szintjén), de ezt nem követte a társadalmi bázisuk lényeges bővülése. A különböző vallásszociológiai felmérések szerint az egyháziassan vallásosak aránya továbbra is 10–12 % körül volt.⁶⁷ A népszámlálási adatok szerint ráadásul a magukat e felekezetekhez tartozóknak valók aránya lényegesen csökkent.⁶⁸ A „történelmi újprotestáns” entitások híveinek száma elhanyagolható mértékben emelkedett⁶⁹, miközben a Jehova tanúi, valamint a magyarországi

⁶⁴ RAJKI-SZIGETI, 2012. 324–326., 372–373. p.; Billy Graham magyarországi látogatásáról bővebben: RAJKI ZOLTÁN: Billy Graham 1977. évi magyarországi látogatásának politikai háttere. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2013. 1. sz. 77–95. p.

⁶⁵ RAJKI-SZIGETI, 2012. 359., 376. p.

⁶⁶ Ez a folyamat 2011. év végéig tartott, amikor egy új egyházügyi törvényt fogadott el az Országgyűlés, amely a korábbi több mint 300 egyház helyett 2012-től mindössze 27 egyházat ismert el. A többi államilag el nem ismert vallási entitások vallási egyesületként működhetnek Magyarországon, de lényegesen kisebb anyagi lehetőségekkel, mint az államilag elismert egyházak.

⁶⁷ MANCHIN, RÓBERT: Religion in Europe: Trust Not Filling the Pews. In: Gallup online. 2004. September 21.: www.gallup.com –2017. június.; PEREZ-NIEVAS, SANTIAGO – CORDERO, GUILLERMO: Religious Change in Europe. (1980–2008). In: *Mérleg*, 1995. 3. sz. – Európa változó értékrendje. Szerk.: Tomka Miklós. 34. p.

⁶⁸ A 2001. évi népszámlálás során a népesség 54,5 %-a mondta magát katolikusnak, 15,9 %-a reformátusnak és 3 %-a evangélikusnak, míg – ha a válaszadókat nézzük – 61,2 %-ot, 17,8 %-ot és 3,4 %-ot kapunk. A 2011. évi népszámlálás során a népesség 38,9 %-a katolikusnak, 11,6 %-a reformátusnak, és 2,2 %-a evangélikusnak vallotta magát. A válaszadók esetében ez arány 53,5 %, 15,9 % és 3 % volt.

⁶⁹ A baptisták létszáma 17705 főről 18211 főre, a metodistáké 1484 főről 2416 főre, adventistáké 5840 főről 6213 főre, a pünkösdié pedig 8424 főről 9326 főre emelkedett 2001 és 2011 között a két népszámlálás adatai szerint.

vallási piacon az 1980-as és 1990-es években megjelenő újprotestáns (például Hit Gyülekezete, Golgota Keresztyén Gyülekezet vagy a Biblia Szóló Egyház), illetve más nem keresztény irányzatok erősödtek.⁷⁰ Továbbra is gyorsan emelkedett a magát felekezetenkívülinek valók aránya.⁷¹ A hitvalló keresztényekben lassan tudatosul az a felismerés, hogy nem sikerült a rendszerváltást követő szabadságot kihasználni Magyarország rekrisztianizálása érdekében. Az egyházas keresztény szubkultúrában pedig lassan jelentőségüket veszítik (néhány szektás orientációjú felekezethez tartozó hívektől eltekintve) az egyszerű hívek számára a felekezeti határok.

A történelmi egyházak és a klasszikus szabadegyházak lényegében megőrizték a korábbi denominációs karakterüket annak ellenére, hogy mindenhol megtalálhatók voltak a befelé fordulást, vagy a felekezeti identitás erősítését szorgalmazó szektás vagy egyházas irányba igyekvő erők.⁷² Ez pedig elősegítette a korábbi kapcsolatok tovább mélyítésének lehetőségét. A párbeszédet elősegítette, hogy a klasszikus újprotestáns entitásokban a korábban (1950-es évek előtt) a történelmi egyházakból érkező „seekers”-ek kihaltak, és új tagjaik többségét belülről (gyermekük), vagy pedig a történelmi egyházak névleges tagjaiból nyerik. Ezért a két fél közötti párbeszéd már egyre kevésbé írható le a seekers-dwellers paradigma mentén.

Az együttműködésnek széles skáláját figyelhetjük meg. Szervezeti téren megemlíthetjük a Magyarországi Ökumenikus Egyházak Tanácsa (protestáns egyházak, ortodoxok, illetve metodista, baptista és pünkösdi egyházak), az Evangéliumi Szövetség (egyes újprotestáns entitások, reformátusok, evangélikusok, Új Jeruzsálem katolikus karizmatikus közösség), valamint a Keresztény-Zsidó Társaság (zsidók, reformátusok, evangélikusok, újprotestáns entitások, katolikusok) szerepét. Számos felekezeti közti rendezvényt sorolhatunk fel a szokásos imaheti alkalmakon túl, mint az *Ez az a nap*, vagy a Franklin Graham evangelizációt. A különféle szinten meglévő egyházi fenntartású oktatási intézményekben pedig tanulóként és dolgozóként is jelen vannak a más felekezetekhez tartozók.

A rendszerváltozás kezdetén vallásszabadsági okok miatt a szabadegyházi közvélemény inkább a liberális irányzatot támogatta, tartva a történelmi egyházak Horthy-korszakot felidéző restaurációjától. Ezt a félelmet erősítették a történelmi egyházakhoz köthető személyek „szektázós” megnyilvánulásai. Utóbbi irányzat hívei azonban háttérbe szorultak az egyházaikban. Az 1990-es évek végén azonban a jobboldali pártok (FIDESZ,

⁷⁰ Jehova tanúi létszáma 21688 főről 31727 főre, a buddhistáké 5223 főről 9758 főre, a muzulmánoké 3201 főről 5579 főre emelkedett a 2001 és 2011. között a két népszámlálás adatai szerint.

⁷¹ A 2001. évi népszámlálás során a népesség 14,5 %-a, a válaszadók 16,3 %-a (ateistákkal együtt) vallotta magát egyházhöz, felekezethez nem tartozónak. Ez az arányszám 2011-ben 16,7%-ra, illetve 22,9%-ra emelkedett. Ha az ateistákat is beleszámítjuk a 2011. évi népszámlálás felekezeten kívüliekre vonatkozó adataiba, akkor 18,2, illetve 24,9 %-ot kapunk.

⁷² Így például a kisegyházak életében is előfordultak antikatolikus, vagy más történelmi egyházakat bíráló hangok, vagy őket támadó evangelizációs események. Ezzel párhuzamosan pedig egyes történelmi egyházak a hitvédelem alapján bírálják egyes újprotestáns entitások tanait. Ld. pl.: parokia.hu portál stb.

KDNP) is nyitottabbá váltak a klasszikus szabadegyházak irányába. Utóbbiak vezető személyiségei közt is egyre többen ismertek jobboldali kapcsolataikról (mint ahogy találunk baloldali gondolkodásúakat is körükben). Külön érdekességnek számít, hogy az egyházügyi törvény „társadalmi vitájában” a történelmi protestáns egyházak vezetői is felszólaltak több újprotestáns entitás elismerése ügyében. Részben ennek (is) köszönhető, hogy a jelentősebb szabadegyházak a 2011. évi CCVI. törvény alapján is államilag elismertek lettek 2011/2012-ben.